

ВЕРБАЛНЕ АСОЦИЈАЦИЈЕ КОД ЕМОТИВНО ОБОЈЕНИХ РЕЧИ

Нађаша Чабаркаја^{1,2}, Славица Максимовић^{1,2}, Саиша Фашић²

¹Институт за експерименталну фонетику и патологију говора¹

²Центар за унапређење животних активности²

Асоцијације речи представљају важан извор података за проучавања у разним научним областима па самим тим и за проучавање емоционалног израза јер подразумевају појаву кад год је једна реч изречена или помишљена, друге речи се јављају истовремено у свесној говорника или слушаоца.

Предмети испитивања су оне слободне асоцијације речи које су настале као реакција на оне речи– стимулусе које су емотивно обојене или већ у самом називу представљају неку емоцију. Циљ нашег испитивања је испитати карактеристичне реакције на речи које у себи садрже оне емоционалне категорије које су свакодневно присутне у свесној деце и разлике у особинама вербалних асоцијација између две групе испитаника.

Узорак је чинило 100 деце предшколског узраста са развојном дисфазом (Експериментална група) и 200 деце са нормалним говорно-језичким развојем (Контролна група). Као мерни инструменти коришћен је Тест асоцијација аутора Нађаше Д. Чабаркаје који се састоји из 40 речи стимулуса. Из њих је издвојено 6 емотивно обојених речи које су служиле као стимулус за давање слободних асоцијација (мама, шаја, љубав, волеши, љуби, шужан).

Поређење резултата контролне и експерименталне групе показало је да се те две групе међусобно значајно разликују у свим испитиваним категоријама. Деца нормалног говорно-језичког развоја дају значајно већи број слободних асоцијација и код њих су присутнији одговори типа фразе и праве асоцијације, док је деци са развојном дисфазом за сваку асоцирану реч потребно значајно више времена да дају одговор и код њих су присутнији омисија, ехологија и асоцијације типа сувошиности.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: слободне асоцијације речи, емотивно обојене речи, деца са развојном дисфазом, деца са нормалним говорно-језичким развојем

УВОД

Емоције су основни психички доживљаји који представљају карактеристично узбуђено стање организма изазвано неким стимулусом или ситуацијом (Требјешанин, 2000).

Емоције се деле на примарне и секундарне. У примарне спадају: бес(Љутња), Радост(срећа), жалост(туга), страх, (Требјешанин, 2000). А у секундарне спадају: Жаљење, забринутост, изненађење и др. (Муррау, ет ал., 1993).

У једно истраживању о способности да говоре о емоцијама код деце на узрасту између друге и пете године, се открива да деца и у другој години живота могу говоре о неком малом сету емоција и то оним емоцијама које уочавају код одраслих. Деца различите емоције пројектују на лутке, плишане играчке комуницирају са њима на начин на који одрасли комуницирају са њима. (Веллман, ет ал., 1995).

У другом истраживању се наводи да деца имају тенденцију да чешће говоре о негативним него о позитивним емоцијама, што указује да негативне емоције остављају јачи утисак него позитивне емоције, што је слично и код одраслих (Lagattuta et all., 2002).

Способност деце да разумеју емоције и да утврде која емоција следи којој ситуацију је довољна да могу да имају увид у сопствени животни развој, ова способност не само да им омогућава да предвиде и избегну неко емотивно стање већ и да планирају своју будућност и да мењају сопствени доживљај емоција (Харрис, 2008).

Развој социо-емоционалне компетенције детета одређен је у великој мери природом раних, дечјих искустава које оно стиче у комуникацији са родитељима или другим особама које о њему брину. Првобитни облици комуникација односе се углавном на емоционални дијалог између детета и родитеља и уколико постоји хармонична размена емоција у овом периоду, сматра се, да је то један од најважнијих стечених социо-емоционалних ресурса, којима ће дете располагати и у будућности. Временом се комуникативни модалитети које користе родитељи, али и деца, усложњавају. У периоду када се код деце развије говорна експресија, она ће бити додатни медијум преко кога ће се размењивати осећања, мисли, жеље и потребе (Waters et all., 2000).

Гашић-Павишић дефинише асоцијације као појаву кад год је једна реч изречена или помишљена, друге речи се јављају истовремено (или у непосредном следу) у свести говорника или слушаоца. Техника слободних асоцијација речи се заснива на томе да се испитанику саопшти реч-драж и затим се бележи негов одговор, тј. прва реч која му се јавила у свести после примања речи– дражи (Гашић– Павишић, 1984).

Сложене речи код вербалних асоцијација чине вокабулар богатијим. Развој вокабулара је изазов за васпитаче, учитеље и децу. Лош од детињства изискују се стратегије да се унапреди развој вокабулара а то је пре свега да се деца активно укључе у обликовању свог речник, да га чине богатијим кроз жељу за учењем нових речи и потребом за нијансирањем значења речи (Јалонго, ет алл. 2011).

Развојна дисфазија је развојни језички поремећај, односно поремећај развоја експресивног (језичке продукције) и рецептивног говора (језичког разумевања) са специфичним патолошким обрасцем испољавања (дисторзијом и супституцијом фонема и речи које добијају облик парафазичних продукција), а који се не јављају ни у једном стадијуму нормалног језичког развоја, а које се задржавају веома дуго, док је социјални развој ове деце релативно нормалан, без губитка слуха, менталне ретардације, аутизма или других поремећаја (Голубовић, 2006).

Бројна истраживања код нас и у свету, указују да развојну дисфазију карактерише низ различитих специфичних, патолошких образаца испољавања, који се не јављају ни у једном стадијуму нормалног језичког развоја као на пример: дисторзија и замена фонема и речи које добијају облик парафазичних продукција, и које се у језичкој продукцији ове деце задржавају веома дуго.

За дисфазичну децу карактеристична је појава тешкоћа у усвајању значења речи, наиме она углавном овладавају конкретним значењима док имају значајне потешкоће у усвајању речи којима се означавају апстрактне језичке категорије као што су прилози, предлози, заменице, род, лица, глаголска времена, тако да ове речи углавном и немају у свом речнику. Овај семантички проблем може се манифестовати и тако да дете има значење (конкретно), али му недостаје реч којом би означило тај појам (Чабаркапа, 2005).

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Основни циљ истраживања је да се испитају карактеристике вербалних асоцијација код емотивно обојених речи, а то се односи на утврђивање просечног броја асоцираних речи и врсти асоцијација на сваку реч-драж у контролној и експерименталној групи.

Узорак испитаника, на ком је спроведено истраживање, чини 100 деце са дијагнозом развојне дисфазије и 200 деце нормалног говорно – језичког развоја, узраста од 5 до 7 година. Као инструмент за прикупљање података коришћен је тест асоцијација, чији је аутор у односу на композицију листе и начин оцењивања асоцијација Наташа Д.Чабаркапа. Тест

садржи 40 речи стимулуса које се кажу деци и на које она дају слободне асоцијације. Ми смо ии теста издвојили шест речи које смо означили као емотивно обојене: мама, отац, љут, љубав, волети и тужан.

Слободне асоцијације, које су деца дала на сваку од 40 задатих речи, разврстане су с обзиром на то којој врсти асоцијација припадају. У прву категорију сврстани су одгово-ри деце “не знам”, односно када дете не даје ниједну асоцијацију на задату реч (омисија). Другу категорију чине одговори у којима се понавља задата реч (у једнини или множини) и она носи назив “ехолалија”. У трећој категорији су речи које имају супротно значење од задате речи, и ову категорију смо назвали “супротности”. Четврту категорију чине асоци-ације у правом смислу речи, па смо је назвали “праве асоцијације” (на пример: тужан– плачеш). У пету категорију смо сврстали одговоре који представљају фразе (на пример: мама– воли те, љуби те, васпитава ме), па је и назив категорије “фразе”. Остале врсте асоцијација, дакле оне које се нису могле сврстати у претходне категорије, припадају групи “остале асоцијације”

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Извршено је пребројавање броја асоцираних речи, израчунате су фреквенције и проценати за сваког појединачог испитаника, као и за групе у целини. Потом су израчунате аритметичке средине и стандардне девијације које се односе на број асоцираних речи на сваку реч драж.

Применом поступка за утврђивање значајности разлика између аритметичких средина проверена је просечна учесталост броја асоцираних речи код деце из контролне и експерименталне групе.

Табела 1. Просечан број асоцираних речи у контролној и експерименталној групи на емотивно обојене речи

	Контролна група (200)		Експеримент. група (100)		Т-тест и Значајност
	АС	СД	АС	СД	
Мама	2.11	1.27	2.13	1.18	$t = 0.16$ (није значајно)
Тага	2.33	1.36	1.65	0.96	$t = 4.48$ (ниво 0.01)
Љубав	2.17	1.37	1.85	1.23	$t = 1.94$ (ниво 0.05)
Волети	2.04	1.25	2.06	1.31	$t = 0.16$ (није значајно)
Љут	2.50	1.50	2.05	1.00	$t = 2.71$ (ниво 0.01)
Тужан	2.14	1.38	1.59	1.15	$t = 3.44$ (ниво 0.01)

Видимо да за реч „мама“ и „волети“ не постоје статистички значајне разлике између обе групе испитаника. Све остале разлике су значајне на новоу 0,01, што указује на поузданост закључака од 99 одсто да деца са дијагнозом развојне дисфазиије дају значајно мањи број асоцијација од деце нормалног говорно–језичког развоја на следећих три речи стимулуса: отац, љубав, љут и тужан.

Разлике у учесталости појединих типова асоцијација, на задату реч „мама“, код деце из два подзорка су статистички значајне. У експерименталној групи учесталост ехолалије (понављање задате речи) је значајно већа него код деце из редовне популације – та разлика износи 26%. Асоцијације у којима се наводе речи супротног значења, такође, су више заступљене (за 13%) у групи деце са дисфазиијом. Директне асоцијације су значајно чешће присутне у одговорима деце из редовне популације – у 25.5% случајева више него у експерименталној групи. Такође, деца из контролне групе у значајно већем проценту користе остале врсте асоцијације – разлика од 20%. Поузданост изнетих закључака је, као и у претходним случајевима, 99 одсто. Када су у питању асоцијације које спадају у категорију фраза и без асоцијација, разлике између контролне и експерименталне групе нису статистички значајне.

Табела 2. Врсте асоцијација на реч „мама“ у контролној и експерименталној групи

Врсте асоцијација:	реч „мама“	
	Контролна група (200)	експеримент. група (100)
Без асоцијација (1)	0.0 % (0)	1.0 % (1)
ехолалија (41)	5.0 % (10)	31.0 % (31)
супротности (43)	10.0 % (20)	23.0 % (23)
Директне асоцијације(75)	33.5 % (67)	8.0 % (8)
фраза (76)	23.5 % (47)	29.0 % (29)
Остале асоцијације (64)	28.0 % (56)	8.0 % (8)
	хи-квадрат = 73.47 (ниво 0.01)	

Код обе групе испитаника најјучесталија асоцијација на реч– драж „мама“ била је „тата“, а затим следе придевске асоцијације: добра, лепа, тј. Оне особине којима деца најчешће описују маму, а затим следе глаголи: воли, мази, чува, кува.

Чак 72 одсто деце са дисфазом понавља задату реч „отац“, док се та врста асоцијације јавља у 27% одговора деце из редовне популације. Директне асоцијације и фразе су значајно учесталије у контролној групи (за 15.5%, тј. за 27% више). Разлике у учесталости осталих типова асоцијација су мале и нису статистички значајне.

Табела 3. Врсте асоцијација на реч „отац“ у контролној и експерименталној групи

Врсте асоцијација:	реч „отац“	
	Контролна група (200)	експерим. група (100)
Без асоцијација (1)	0.0 % (0)	1.0 % (1)
ехолалија (126)	27.0 % (54)	72.0 % (72)
супротности (16)	4.0 % (8)	8.0 % (8)
Директне асоцијације(45)	20.5 % (41)	4.0 % (4)
фразе (72)	33.0 % (66)	6.0 % (6)
Остале асоцијације(40)	15.5 % (31)	9.0 % (9)
	Хи-квадрат = 70.61 (ниво 0.01)	

Одговори на реч– драж „тата“ били су много разноврснији код деце из контролне групе која су реч отац описивали кроз активности које су везане за ову асоцијацију: На пут, на утакмице, понекад удари, пуно ради, дође увече да спава, на Калемегдан, брада, чита новине, прича приче, донесе чоколаду, вози ауто, нема га кући, љут, озбиљан, тужан, далеко је, расположен, мушко, диван, паметан, поправља аутомобиле, строг, али не бије, Викендом код тате, тера ме да га стиснем. Код контролне групе најзаступљенија је била асоцијација тата, коју смо навели као ехолалију, иако је синоним на реч-драж „отац“.

Проценти деце која нису дала ни једну асоцијацију и која су поновила задату реч „љут“ се не разликују значајно у контролној и експерименталној групи. Код деце са дисфазом су присутнија ехолалија и супротности. У асоцијацијама деце из редовне популације значајно су заступљеније директне асоцијације и фразе

Табела 4. Врсте асоцијација на реч „љут“ у контролној и експерименталној групи

Врсте асоцијација:	реч „љут“	
	Контролна група (200)	Експерим. група (100)
Без асоцијације (2)	0.5 % (1)	1.0 % (1)
ехолалија (22)	5.0 % (10)	12.0 % (12)
супротности (46)	12.5 % (25)	21.0 % (21)
Директне асоцијације(43)	17.5 % (35)	8.0 % (8)
фразе (78)	31.5 % (63)	15.0 % (15)
Остале асоцијације (109)	33.0 % (66)	43.0 % (43)
Хи-квадрат = 20.86 (ниво 0.01)		

Док су деца из експерименталне групе углавном поновила реч која је била стимулус, најчешћа асоцијација код деце нормалног говорно-језичког развоја је бесан, љутиш се, љут на маму, на друга итд.

Понављање задате речи „љубав“ је значајно присутније у групи деце са дисфазом, док је тип асоцијација фразе више заступљен у одговорима деце из редовне популације. Разлика од шест процената која се јавља када су у питању директне асоцијације, као и остале три разлике које су још мање, нису статистички значајне.

Табела 5. Врсте асоцијација на реч „љубав“ у контролној и експерименталној групи

Врсте социјација:	реч „љубав“	
	Контролна група (200)	Експерим. Група (100)
Без асоцијације (9)	1.5 % (3)	6.0 % (6)
ехолалија (21)	3.5 % (7)	14.0 % (14)
супротности (12)	3.5 % (7)	5.0 % (5)
Директне асоцијације (120)	42.0 % (84)	36.0 % (36)
фразе (130)	46.0 % (92)	38.0 % (38)
Остале асоцијације (8)	3.5 % (7)	1.0 % (1)
Хи-квадрат = 18.52 (ниво 0.01)		

Реч „љубав“ се може означити као водећа од свих емотивних речи које користимо у нашем истраживању јер овај апстрактан појам дефинишемо као стање јаке емотивне наклоности према некоме или нечему. Такође се на основу овог појма може увидети како деца реагују и какве врсте асоцијација дају на ову реч– +стимулус, јер је љубав као осећање које сви имамо у себи управо инспирација за неке од најузвишенијих достигнућа човечанства. Волиш, љубиш су најчешће асоцијације а затим следе волиш маму, маму и тату, што указује како деца доживљавају овај појам и да је углавном ово осећање усмерено на чланове породице.

У одговорима на реч „тужан“ деца из контролне и експерименталне групе у подједнаким процентима дају речи супротног значења, или не наводе ниједну реч асоцијацију. Директне асоцијације и категорија фразе су значајно заступљеније у одговорима деце нормалног говорно-језичког развоја. Деца са дисфазијом значајно више дају асоцијације које се налазе у категорији остале асоцијације, на задату реч „тужан“.

Табела 6. Врсте асоцијација на реч „тужан“ у контролној и експерименталној групи

Врсте асоцијација:	реч „тужан“	
	Контролна група (200)	Експерим. група (100)
Без асоцијације(5)	1.5 % (3)	2.0 % (2)
ехолалија (22)	4.0 % (8)	14.0 % (14)
супротности (43)	13.0 % (26)	17.0 % (17)
Директне асоцијације(83)	31.0 % (62)	21.0 % (21)
фразе (60)	27.5 % (55)	5.0 % (5)
Остале асоцијације (87)	23.0 % (46)	41.0 % (41)
	Хи- квадрат = 36.67 (ниво 0.01)	

Деца из контролне групе су на ову реч имали асоцијацију „ружан“ док је код деце са развојном дисфазијом асоцијација била усмерена на радњу: „плачеш“. Углавном је ова реч асоцирала децу на губитак нечега па су најфреквентније асоцијације биле: немаш нешто, ниси добио, ниси добар итд.

Када је у питању учесталост асоцијација на реч „волети“, констатујемо да нема статистички значајних разлика у учесталости свих шест категорија одговора деце из контролне и деце из експерименталне гру-

пе. То је друга реч стимулус, од укупно 40 речи из теста асоцијација, код које је утврђено да су врсте асоцијација код деце са дисфазијом и код деце из редовне популације подједнако заступљене.

Табела 7 – Врсте асоцијација на реч „волеши“ у контролној и експерименталној групи

Врсте асоцијација:	реч „волеши“	
	Контролна група (200)	Експерим. група (100)
Без асоцијације (5)	1.0 % (2)	3.0 % (3)
ехолалија (17)	5.5 % (11)	6.0 % (6)
супротности(22)	5.5 % (11)	11.0 % (11)
Директне асоцијације(29)	45.0 % (90)	39.0 % (39)
фразе (96)	31.5 % (63)	33.0 % (33)
Остале асоцијације (31)	11.5 % (23)	8.0 % (8)
Хи квадрат = 8.55 (није значајно)		

Асоцијација на ову емотивно обојену реч је такође била емотивно обојена а то је „љубав“. А затим следе слично као и код речи– дражи „љубав“ асоцијације типа, „волеши маму и тату“ што указује на дететову афективну везаност за родитеље.

ЗАКЉУЧАК

Богатство вербалних асоцијација је присутније код деце из контролне групе. У експерименталној групи учесталост ехолалије (понављање задате речи) је значајно већа него код деце из редовне популације – та разлика износи 26%. Асоцијације у којима се наводе речи супротног значења, такође, су више заступљене (за 13%) у групи деце са дисфазом. Директне асоцијације су значајно чешће присутне у одговорима деце из редовне популације – у 25.5% случајева више него у експерименталној групи. Такође, деца из контролне групе у значајно већем проценту користе остале врсте асоцијације – разлика од 20%. Поузданост изнетих закључака је, као и у претходним случајевима, 99 одсто. Када су у питању асоцијације које спадају у категорију фраза и без асоцијација, разлике између контролне и експерименталне групе нису статистички значајне. Такође, за реч „мама“ и „воleti“ не постоје статистички значајне разлике између обе групе испитаника.

Као што смо већ навели развој социо-емоционалне компетенције детета одређен је у великој мери природом раних, дечјих искустава које он стиче у комуникацији са родитељима или другим особама које о њему брину. Првобитни облици комуникација односе се углавном на емоционални дијалог између детета и родитеља и уколико постоји хармонична размена емоција у овом периоду, сматра се, да је то један од најважнијих стечених социо-емоционалних ресурса, којима ће дете располагати и у будућности. Зато смо као стимулусе узели речи мама и тата. На основу одговора за ове две емотивно обојене речи може се говорити о односу између детета и родитеља. У којој мери је заступљена хармонична размена емоција која је пресудна за дететов емоционални развој и за дететовом потребом да успостави социјалне и емоционалне односе са другим особама у разним етапама живота.

Када говоримо о стимулусима „љубав“ и „воleti“, љубав као осећање које сви имамо у себи управо инспирација за неке од најузвишенијих достигнућа човечанства. Деца углавном за ову апстрактну реч углавном дају асоцијације у којима љубав усмеравају према ближњим члановима породице, према омиљеној храни или играчкама.

Оваква истраживања ће свакако послужити у терапијске сврхе. Јер је неадекватно испољавање емоција једна од карактеристика дисфазичне деце.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гашић-Павишић, С.(1984): *Асоцијативне норме за предшколски узраст*, Институт за педагошка истраживања, Просвета, Београд.
2. Голубовић, С. (2006). *Гностиона, первазивна и психотиона патиологија вербалне комуникације*, Друштво дефектолога Србије, Београд
3. Harris L.P.(2008) Children's understanding of emotion, *Handbook of emotion, Third edition*, The Gilford Press, New York, p. 332– 346
4. Jalongo, M. R., Sobolak, M. J.(2011): *Supporting Young Children's Vocabulary Growth: The Challenges, the Benefits, and Evidence-Based Strategies*, *Childhood Education Journal* 38:421–429 DOI 10.1007/s10643-010-0433-x
5. Lagattuta, K. H., & Wellman, H. M. (2002). Differences in early parent-child conversations about negative versus positive emotions: Implications for the development of psychological understanding. *Developmental Psychology*, 38, 564-580
6. Murray, I. R., Arnnot J. L.(1993). Towards the simulation of human emotion in synthetic speech: A review of the literature of vocal emotion, *JASA*, 93 (2), 1097-1108.
7. Trebješanin, Ž. (2000). *Rečnik psihologije*, Stubovi kulture, Београд
8. Wellman, H. M., Harris, P. L., Banerjee, M., & Sinclair, A (1995). Early understanding of emotions: Evidence from natural language. *Cognition and Emotion*, 9, 117– 149
9. Waters E, Cummings E.M. (2000). A secure base from which to explore close relationships. *Child Development*, 71(1):164-72.
10. Чабаркапа Н., Пунишић С., & Суботић М. (2005) : *Упоредна анализа фреквенцијског речника и учесталости лексичких одредница код дисфазичне деце и деце са нормалним говорно језичким развојем*, Настава и васпитање, 4-5. Београд

VERBAL ASSOCIATIONS EMOTIONALLY COLORED WORDS

NATAŠA ČABARKAPA^{1,2}, SLAVICA MAKSIMOVIĆ^{1,2}, SAŠKA FATIĆ²

¹The Institute for Experimental Phonetics and Speech Pathology, Belgrade

²Life Activities Advancement Center, Belgrade

SUMMARY

Association words are an important source of data for research in various scientific fields and therefore the study of emotional expressions since there is occurrence whenever a word pronounced or thoughtful, the other words occurring simultaneously in the mind of the speaker or the listener.

Case studies have free association of words that emerged as a reaction to one-word stimuli that are emotionally colored or already in the title represent an emotion. The aim of our study was to examine the characteristics of the response to words that contain those emotional categories that are daily present in the minds of children and differences in the characteristics of verbal associations between the two groups.

The sample consisted of 100 preschool children with developmental dysphasia (experimental group) and 200 children with normal speech and language development (control group). As a measuring instrument was used to test associations by Natasha D. Cabarkapa consisting of 40 words of the stimulus. From the test has been allocated 6 emotionally colored words that served as a stimulus for giving-release association (mom, dad, love, love, angry, sad).

Comparison of the control and experimental groups showed that the two groups differ significantly in all examined segments. Children with normal speech and language development provide a significantly higher number of free association with them are present answers type phrases and make the association, while children with developmental dysphasia associated with each word takes significantly more time to respond to them and they respond omission type, echolalia and association of the contrary

KEY WORDS: free associations of words, emotional expression, dysphasic children, children with normal speech–language development